

Motivace žáků

Isabella Pavelková, Vladimír Hrabal¹

V příspěvku je prezentována část výsledků druhé části výzkumu (realizace na začátku roku 2001), ve kterém jsme se zaměřili na zmapování žákovské motivace k učení. První část výzkumu, která byla referována v r. 2000 na konferenci ČAPV v Liberci, měla za cíl rekonstruovat subjektivní koncepci (obraz) motivace žáků učiteli a studenty učitelství.

V první části výzkumu jsme vycházeli z předpokladu, podle něhož projevuje (aplikuje) učitel vlastní více či méně diferencovanou představu (schéma) o existujících typech motivace, jejich významnosti a realizovatelnosti na svou konkrétní práci s motivací ve škole. To vše provádí s větší či menší flexibilitou, větší či menší zkušeností a psychologickou citlivostí. Na základě této představy k žákům určitým způsobem přistupuje a snaží se je motivovat. Výzkum potvrdil, že učitelé a studenti učitelství disponují více či méně diferencovanou představou o četnosti, významnosti a realizovatelnosti jednotlivých komponent školní motivace žáků, přičemž se tato představa u učitelů a studentů učitelství v mnohých aspektech liší. Zmiňme alespoň výsledek vztahující se ke srovnání připisované významnosti jednotlivým motivačním pohnutkám: zatímco učitelé připisují velký význam pohnutkám strachovým (učí se ze strachu, aby nevypadali hloupě), považují studenti učitelství za nejdůležitější pohnutky poznávací a výkonové (ve smyslu klasické výkonové motivace — výkon jako překonání vlastních standardů).

Cíl studie

Druhá část výzkumu byla zaměřena na zmapování žákovské sebepercepce motivačních pohnutek k učení (jejich četnosti a významnosti z hlediska efektivity učení), včetně pohnutek vedoucích k nemotivovanosti, dále na zmapování perspektivní orientace žáků a žákovských pojetí učení. Pozornost byla věnována shodám a rozdílům mezi základními školami a víceletými gymnázii ve výše naznačených faktorech, ale i vývojovému hledisku (srovnání osmých a devátých tříd — respektive tercií a kvart) a srovnání dívek s chlapci z hlediska motivace a vztahu k budoucnosti. Těmto problematikám jsme se věnovali během posledních patnácti let již několikrát (Pavelková 1987, Hrabal, Man, Pavelková 1989, Hrabal, Pavelková 1993, Pavelková 1996, Pavelková, Frencl 1997) na různých typech žákovské populace (Praha, menší města, venkovská populace). I když metody, jimiž byly realizovány jednotlivé výzkumy, doznaly jistý vývoj (hlubší elaborace), jsou založené na stejných principech a dovolují tedy porovnání získaných výsledků. V tomto krátkém sdělení vybíráme jen některé výsledky vztahující se k četnosti motivačních pohnutek žáků a rozdílům mezi ZŠ a víceletými gymnázii, osmými a devátými třídami respektive chlapci a dívkami z tohoto hlediska.

Vzorek

Výzkumný vzorek tvořilo 428 žáků — vzorek byl dělen podle:

Školy:	279 žáků základních škol	149 žáků osmiletých gymnázií
Ročníku:	219 žáků osmých tříd (tercie)	209 žáků devátých tříd (kvarta)
Pohlaví:	220 dívek	208 chlapců

Metoda

Jako hlavní metodu referované části výzkumu jsme použili dotazník vlastní konstrukce s 37 motivačními pohnutkami k učení. Jde o stejné motivační pohnutky, které byly použity ve výzkumu zaměřeném na učitelskou percepci žákovské motivace (dvě motivační pohnutky byly přidány).

¹(jfpavelka@volny.cz) katedra ped. a školní psychologie, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Sledované motivační pohnutky patří k následujícím motivačním blokům:

- poznávací motivace
- seberozvoj jako motivace
- výkonová potřeba
- potřeba vyhnout se neúspěchu
- sociální motivace
- perspektivní motivace
- odměna
- trest

Jednotlivé položky posuzovali žáci na pětistupňové škále ve dvou oblastech:

- četnost
- významnost z hlediska efektivity učení

Předběžné výsledky

Jak ukázaly některé dřívější výzkumy (srov. Hrabal, Man, Pavelková 1989, Pavelková, Frencl 1997), u různých žáků se vyskytuje mnoho různých důvodů (pohnutek) k učení v nejrůznějších kombinacích. Tato zjištění potvrzuje i referovaný výzkum u většiny pohnutek (u více než třetici z 38 uvedených žáků uvádějí, že jsou jimi motivováni k učení poměrně často). V tabulce č.1 uvádíme oba konce spektra posuzovaných pohnutek (14 pohnutek, které žáci uvádějí jako časté a šest pohnutek z druhého konce spektra, které je většinou nemotivují). Mezi nejčastěji motivující pohnutky, které žáci uvádějí, patří pohnutky vztahující se k jejich budoucnosti (perspektivní motivace). Konkrétně jde především o snahu *dostat se na určitou školu; získat dobré zaměstnání či zaměstnání s prestiží*, snad do této skupiny je možné zařadit i pohnutku *vydělat si hodně peněz*. Druhou výraznou skupinou pohnutek nejčastěji motivující učení je výkonová motivace, konkrétně pohnutky: *radost z dosahování výborných výsledků; dobrý pocit, když se něco naučí; snaha překonat sám sebe, něčeho dosáhnout či něco vytvořit; pro pocit úspěchu; chci sám sobě dokázat, že školní úkoly zvládnu; získání nějakých zdatností (kompetencí)*. Potěšující je, že stejně silné zastoupení mají mezi nejčastějšími pohnutkami ty, které spadají do poznávací případně seberozvojové motivace — *především radost z poznávání nových věcí; snaha věcem přijít na kloub (porozumět jim); chtít toho hodně vědět; zlepšit své schopnosti (inteligenci); učení umožňuje seberozvoj; zájem o předmět*. Často také žáky motivují dvě pohnutky spadající do oblasti sociální motivace (*chci udělat rodičům radost; chci, aby učitel měl ke mně dobrý vztah*). Na čtvrtém místě se umístila pohnutka: *pro lepší známky* a na 16. místě: *obava ze špatné známky*. Pro zajímavost jen připomeňme, že učitelé si myslí, že žáci se téměř nikdy neučí pro lepší známky (z hlediska četnosti výskytu tuto pohnutku zařadili na poslední místo).

Do skupiny pohnutek, o kterých se žáci domnívají, že je většinou nemotivují, patří skupina trestů (*strach abych nebyl potrestán; strach z rodičů*) a odměn (*dárek, peníze* apod.). Většinou je však nemotivuje ani možnost řešit nějaké problémy či záhady a neučí se proto, že by učení pro ně byla příjemná činnost.

Velmi zajímavé výsledky přineslo srovnání motivačních pohnutek žáků na základních školách a na osmiletých gymnáziích. U 21 pohnutek z 38 sledovaných neprokázaly t-testy významný rozdíl. U 16 pohnutek byl prokázán vysoce významný respektive významný rozdíl ve prospěch větší četnosti motivačních pohnutek u žáků základních škol. U jedné pohnutky (*být lepší než někteří spolužáci*) t-testy ukazují na vysoce významně častější výskyt této pohnutky k učení u studentů gymnázií. Žáci základních škol jsou ve srovnání se studenty gymnázií daleko častěji motivováni především pohnutkami spadajícími do perspektivní motivace (*dostat se na určitou*

školu; vědomí, že to co se naučím, budu potřebovat v povolání — v životě; získání lepšího zaměstnání). Větší četnost však byla potvrzena i u některých pohnutek spadajících do výkonové, poznávací a seberozvojové motivace (*hodně věcem přijít na kloub, porozumět jim; učení umožňuje seberozvoj; chci toho hodně vědět; školní úkoly беру jako výzvu, rád překonávám překážky*). Žáci základních škol jsou také vysoce významně častěji motivováni pohnutkami z oblasti sociální motivace (*chci aby učitel měl ke mně dobrý vztah; chci udělat radost učitelům*). Z těchto zjištění samozřejmě není možné dělat unáhlené závěry, že žáci základních škol jsou více motivováni k učení než studenti gymnázií. Je však možné zkonstatovat, že struktura jejich motivace se liší od struktury motivace studentů gymnázií. Otázkou samozřejmě zůstává, jak je s touto potencionálně v určitých ohledech dobře založenou motivační pracováno a zda je využívána.

Složitost problému podtrhují i zjištění vztahující se k vývojovému hledisku. U 22 z 38 sledovaných pohnutek neprokázaly t-testy významný rozdíl mezi 8. a 9. ročníkem (respektive mezi tercií a kvartou). U 16 pohnutek byly potvrzeny vysoce významné respektive významné rozdíly ve prospěch vyšší četnosti motivačních pohnutek u žáků 8. tříd (tercií). Týká se to především pohnutek spadajících do sociální motivace (*chci udělat radost učitelům; chci mít s učitelem dobrý vztah; udělat radost rodičům*) — jde o zjištění odpovídající dřívějším výzkumům (srovnej např. Pavelková, Frencl 1997). K poklesu dochází i u pohnutek s malou četností spadajících do oblasti trestů a odměn. Vážnější však je, že pokles četnosti působení se týká i některých pohnutek ze skupiny poznávací a seberozvojové motivace (*chci hodně věcem přijít na kloub — porozumět jim; učím se ze zvědavosti; učení umožňuje seberozvoj*). Tato zjištění neodpovídají dřívějším výzkumům zachycujícím situaci před 10 lety, kdy byl prokázán nárůst výkonové a poznávací motivace na konci základní školy (Pavelková, Frencl 1997). Je však nutné připomenout, že v dřívějších výzkumech bylo sledováno vývojové hledisko mezi 7. a 8. ročníkem základní školy a že tehdy nebyl ještě devátý ročník. Klesá i četnost pohnutky *učím se pro lepší známky*. Zjištění však korespondují s častými výroky učitelů ZŠ, kteří konstatují výrazné obtíže v motivaci žáků právě v 9. třídách, ale i postřehy učitelů z osmiletých gymnázií upozorňující na velké nasazení žáků v prvních ročnících gymnázia, pak pokles nasazení a až v posledních ročnících jeho opětné zvýšení.

Rozdíly mezi dívkami a chlapci nebyly potvrzeny u 30 motivačních pohnutek. U sedmi motivačních pohnutek byly prokázány vysoce významné respektive významné rozdíly ve prospěch častější motivace u dívek. Jde především o pohnutky: *lepší známky; dobrý pocit, když se něco naučím; snaha překonat sám sebe; chci sám sobě dokázat, že školní úkoly zvládnu; učení umožňuje seberozvoj; obava, že nebudu nic umět; školní úkoly беру jako výzvu*. Chlapci vysoce významně častěji uvádějí pohnutku: *odměny*, jde však o pohnutku, která většinou nemotivuje žákovské učení.

Závěr

Výzkum, který je rozplánován do několika etap, ještě není dokončen a proto nemůžeme dělat konečné závěry. Přesto se již teď otevírá několik otázek: Jaké motivační výzvy připravuje škola žákům, konkrétně žákům 9. tříd či víceletých gymnázií? Jsou určitá motivační oslabení či krize v motivačním vývoji nutná? Jak velké disproporce přinese srovnání obrazu učitele o žákovi se sebeobrazem žáka?

Tabulka č. 1: Pohnutky k učení v žákovské sebepercepci vlastní motivace

- Průměrné hodnoty a směrodatné odchylky nejčastějších a nejméně častých pohnutek.
- Průměrné hodnoty a významnost testovaných t-testů (ZŠ × G), (8 × 9), (Ž × M).

Pohnutky žáků k učení	X	SD	Poř.	X ZŠ/G	Výz.	X 8/9	Výz.	X Ž/M	Výz.
Dostat se na určitou školu	4,07	1,07	1	4,32 3,59	***	4,09 4,05		4,09 4,04	-
Dělá mi radost dosahovat výborných výsledků	3,90	1,07	2	4,08 3,84	-	4,13 3,78	*	3,95 3,68	-
Pro lepší známky	3,80	1,04	4	3,86 3,72	-	3,95 3,67	**	3,77 3,67	-
Abych získal lepší zaměstnání	3,80	1,05	5,	3,93 3,55	***	3,92 3,67	*	3,83 3,76	-
Abych vydělal více peněz	3,67	1,18	6	3,75 3,52	-	3,79 3,54	*	3,58 3,76	-
Chci zaměstnání s vyšší prestiží	3,67	1,08	7	3,68 3,64	-	3,70 3,64	-	3,74 3,58	-
Dobrá pocit, když se něco naučím	3,64	1,16	8	3,67 3,59	-	3,74 3,55	-	3,87 3,40	***
Snaha překonávat sám sebe něčeho dosáhnout	3,59	1,03	9	3,65 3,48	-	3,68 3,49	-	3,72 3,45	**
Rád poznávám nové věci	3,58	1,01	10	3,66 3,45	*	3,67 3,49	-	3,66 3,50	-
Chci hodně věcem přijít na kloub	3,55	1,01	11	3,68 3,31	***	3,71 3,39	**	3,57 3,54	-
Chci aby učitel ke mně měl dobrý vztah	3,53	1,19	12	3,64 3,32	***	3,74 3,31	***	3,56 3,49	-
Zlepšení schopností (inteligence)	3,53	1,00	13	3,58 3,43	-	3,65 3,40	**	3,58 3,48	-
Chci toho hodně vědět	3,47	1,00	14	3,60 3,22	***	3,57 3,37	*	3,50 3,44	-
•									
•									
Abych mohl vyřešit nějaké problémy	2,46	1,10	33	2,54 2,29	*	2,56 2,35	-	2,43 2,49	-
Odměna (dárek, peníze ...)	2,16	1,14	34	2,26 1,97	*	2,13 2,19	-	1,99 2,33	**
Učím se, protože je mi učení jako činnost příjemná	2,07	1,01	35	2,21 1,80	***	2,14 2,00	-	2,16 1,98	-
Strach před rodiči	1,93	1,09	36	1,98 1,83	-	2,11 1,64	**	1,88 1,98	-
Strach, abych nebyl potrestán	1,83	1,07	37	1,85 1,80	-	2,02 1,64	***	1,81 1,85	-
Z nudy a nedostatku jiných zájmů	1,82	0,99	38	1,92 1,61	**	1,84 1,79	-	1,75 1,88	-

Literatura

- [1] Pavelková, I., Frencl, M.: Motivace žáků k učení. Pedagogika.1997, č.4. s. 329-345.
- [2] Pavelková, I., Hrabal, V.: Motivace žáků ve škole (srovnání pojetí žákovské motivace studentů učitelství a učitelů). In sb.: Psychologie pro třetí tisíciletí. Praha 2000, s. 213-217.
- [3] Pavelková, I.: Výskyt, významnost a realizovatelnost různých druhů motivace k učení ve škole. In sborník: Pedagogický výzkum v ČR. Liberec 2000, s. 359-366.